

«Я, БОГДАН» П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО: ХАРАКТЕР І ОЗНАКИ ХАРАКТЕРНИЦТВА ГЕРОЯ

Творчість П. Загребельного сфокусувала увагу багатьох дослідників. Так, О. Проценко розглянула роман «Тисячолітній Миколай» у контексті історичної романістики 90-х років [9]. А С. Нестерук у дисертації «Естетичні функції символів у творчості Павла Загребельного» предметом дослідження обрала романи і повісті митця кінця 80-х – першої половини 90-х років [7]. Натомість Ю. Кохан [6], Т. Юрченко [17], І. Ходарева [15] вивчали мовні особливості творів письменника, а М. Кондратюк [4] і Н. Козачук [3] – поетику романів митця. На особливості зображення міста у романах «Диво», «Південний комфорт», «Брухт» звернула увагу В. Фоменко [14].

А роман «Я, Богдан» (1983) досліджувався настільки помітно, що обговорення актуальних проблем, порушених у творі, породили низку наукових дискусій. Так, В. Фащенко стверджує, що *«Хмельницький зацікавив автора як унікальна особистість – велика в політичних, військових акціях, в коханні і в слові»* [13: с. 179]. Літературознавець також відзначив державність мислення (*«... Богдан пов'язує великі народини нації з утворенням держави. І так воно є: перемога під Жовтими водами над польською шляхтою в 1648 р. знаменувала появу нової державності і державного мужа, що далеко прозирає у майбутнє»* [13: с. 180]), інтелект і освіченість героя роману (*«У п'ятдесят літ (і не раніше) він став розумом свого народу, ...»* [13: с. 181]). Більше того, дослідник услід за П. Загребельним називає Хмельницького генієм [13: с. 182, 188], котрий мислить і діє в масштабах цілого людства. А на думку М. Слабошпицького, в особі Богдана *«вміщується»* історія і народ [8: с. 154]. Приблизно те ж саме, але дещо по-іншому пише й В. Чумак: крізь призму героя письменник висвітлює діалектичні зв'язки історії з її діячем [16: с. 94–95].

Протилежну позицію відстоює історик В. Сергійчук: П. Загребельний *«збіднив, применив і принизив образ видатного діяча, славного сина нашого народу»* [11: с. 112]; *«На жаль, автор надав перевагу головним чином біологічним, натуралістично-плотським, сексуально-еротичним концепціям ...»* [11: с. 119].

Н. Санакоєва методом психоаналізу щодо особистого життя героя виявила: *«На думку прозаїка, кохання, як поєднання еросу (тіла) і любові (духовності), є смыслом життя, що може подарувати безсмертя, вічність»* [10: с. 12]. У цьому ж ключі написана й стаття А. Корнева *«Жінки та Богдан Хмельницький : еротичний аспект міфологеми вождя»* [5].

А В. Сікорська побачила історичну епоху *«лише тлом для викладу авторської концепції»* характеристики героя [12: с. 10]. Але сам характер Хмельницького розкрито побічно, що помітно актуалізує потребу нашої праці. Тож мета даної статті – спробувати системніше розкрити хоча б основні риси характеру, психологію, але передовсім характерницькі ознаки героя – Богдана.

Так чи інакше все це по-своєму втілено вже в назві роману – «Я, Богдан», оскільки для одного тільки висловлювання «Я – Богом даний» потрібні, як мінімум, рішучість і впевненість, сильна воля, стійкі почуття і навіть яскраво виражена харизматичність. Усе це поступово розкривається вже з самого початку передсмертної сповіді гетьмана: «... навіть ім'я моє справжнє – *Зиновій-Зенобій і Теодор* – забулося через свою незвичність (власне, вони мають те саме значення в своїй грецькій формі: *Зенобій – життя, дароване Зевсом, Теодор – дарований богом, богом даний*), я сам відсунув його у забуття, бо я гетьман. *Я – Богдан*»; «*Гріх, недуга, загибель не для мене. ... я – народ*» [1: с. 4]. Злиття особистих і загальнонародних устремлінь чітко проглядається і в роздумах гетьмана після перемог під Жовтими Водами та під Корсунем: «*Багато віків билася думка, були в мене великі попередники, та ніхто не зміг переступити меж своїх можливостей, я ж відчував, що дано мені буде се, бо я розростався до безмежності, ставав мовби народом цілим, і мій голос мав стати його гучним голосом, а його думка – моєю думкою*» [2: с. 8]. А обрання Богдана гетьманом дуже посприяло самоствердженню та внутрішньому зростанню героя: «... не був то вже *Хмельницький знедолений, скривджений, втікаючий на Січ, але гетьман, мститель кривди не тільки власної, а й усього народу свого*» [1: с. 203]. І все-таки герой розумів, що то ще була «... якась визначена година, а тільки невловима грань між минулим і майбутнім ...» – то було не тільки «*зітхання чи спів вічності ...*», після якого і герой, і люди відчували, хто вони і навіщо, а після герой відчув себе Богданом [1: с. 203]. Пізніше після першої страшної поразки гетьман усвідомлює особисту відповідальність за неї: «*Тінь ханської погрози вдарити на мене лягла на Зборівський пакт, вписано туди пункти про мою згоду на повернення шляхти на Україну, проклинав мене народ, проклинали мої старшини, проклинала й шляхта, якої я однаково не пустив у її маєтності, – за все мав платити я, бо ж я – гетьман, я – Богдан*» [2: с. 209].

У декількох портретних характеристиках Б. Хмельницького автором, письменник указує і на неоднозначність його характеру, «живописно» передає виразну психіку героя за різних життєвих ситуацій. Уже на початку роману Богдан в основному констатує те, як сприймають його сучасники, як вони бачать його зовнішність і навіть те, яким його уявлятимуть нащадки: «*Горда постава, випнуті груди, розпростані плечі, рука зметнулася з булавою весело й владно ... Навіки такий. До того не існував. Народився вусатим, з булавою, в шовках і золоті. Народився Богдан. І ніколи не вмирав. Живу далі й далі, розпростуюся, мов неприступний праліс*» [1: с. 4]. Але потім герой висловлює і власні погляди на такі «портрети»: «*Скажу лиш, що насправді ніколи не був такий бравий і хвацький, як мене дехто малював. Я виступав тяжко, не вбирався в шовки й оксамити, булава лежала на плечі каменем, був я старий, виснажений, згорьований. І безсилий. А гетьманське безсилля страшне своїми вимірами*» [1: с. 5]. Таке протиставлення іно- та самохарактеристик є настільки вдалим, що дозволяє глибоко зрозуміти мотивацію вчинків героя, систему його

психологічних станів і почуттів. Ще яскравіше все це представлено в наступному протиставленні іно- та самохарактеристик: *«Палаючий погляд, гордо випростані плечі, могутня постава, золота булава за широким шовковим поясом, кінь у коштовній зброї – таким бачили мене чигиринці. А я зсугулений, задуманий, зажурений, може недбалий і, мабуть, у глибині душі немилосердний і жорстокий»* [1: с. 227]. Ще більш контрастно подано в романі самохарактеристику дивлячись на себе з боку, але не вмючи бачити як слід, *«на віру» «тому, хто опише ... передаючи потомним ... вид і норів: «Муж в силі віку, середнього зросту, широкоплечий, могутньої будови тіла і виразних рис. Голову мав величезну, шкіру обвітрену, майже спечену, очі чорні і трохи косуваті, як у татарина, а над вузькими вустами звисав тонкий вус, розходячись при кінцях у дві широкі китиці. Обличчя його потужне виказувало відвагу і гордість. Було в нім щось привабливе і відразливе водночас – поважність гетьманська, поєднана з татарською хитрістю, доброта і дикість»* [1: с. 181].

Не менш виразною виявилася й така самохарактеристика героя, в якій він порівнює себе з жінкою, деталей свого й жіночого тіла: *«Я відвів погляд від Мотрониної руки, дивився на свої руки. Руки для дружніх потисків і для трудів праведних, руки, щоб брати, давати, нестити й карати, руки для шаблі й для пера, для грубості й ніжності. Які ж недоречні вони поряд з тонкими дівочими руками, створеними тільки для любові, виростили для жаги і пещень»* [1: с. 92]. Особливо переживає герой від того, як сприймає його кохана, коли він повертається з Варшави: *«Зненацька забув, хто я і що я, став перед молодими очима неначе на оглядинах, сам себе споглядав збоку і був задоволений. Не відзначався вродливістю, зате знав, що маю добру презенцію, шляхетні риси, орлиний ніс, погляд відкритий і сміливий, брови в розльоті, як і думка, легкість слова, мужська постава, лице обгоріло від вітрів і сонця степового, борозни на щоках – сліди дум і пережитків, сивина вдарила в волосся – зайвий доказ досвідченості і ясності суджень»* [1: с. 92–93]. Проте, прийом зіставлення самоусвідомлення героя та усвідомлення його виявився дуже виразним: *«Зненацька я усвідомлюю, що вже обома ногами стою на порозі старості, а Мотронка ще тільки входить у життя, ... і, мабуть, вельми дивується, не бачачи нічого, окрім тяжкоплечого старого чоловіка зі звислими вусами, схожого на мокрого вовка, похмурого, часом несамовитого в своїм незбагненнім гніві, і в своїх примхах, і в своїх безкінечних мандрах»* [1: с. 109] – цим прийомом автор ще більше поглиблює сумніви і суперечності між Богданом і Мотроною, адже за плечима у них і різний вік, і різний життєвий досвід.

А зіставленням ознак зовнішності досить схожих і за віком, і за воїнськими доблестями Хмельницького й Тугай-бея письменник підкреслює найвиразніші риси їхніх характерів: *«По тій дорозі виїхав нам на зустріч сам мурза з своїми воїнами і, забачивши мене, вирвався наперед, а я кинув свого коня йому назустріч, і ми стрілися око в око – двоє немолодих чоловіків, обидва*

одягнені гаразд, хоч і без розкошів, зате при коштовній зброї, обидва вусаті, тільки в мене вуса товсті і важкі, а в Тугай-бея проріджені, в мене на лиці втома й вичерпаність, у нього – усміх за давненого молодецтва і прихованої мудрості життя, на всій моїй постаті печать невизначеності й непевності, у нього самовдоволення, яке чоловік має виказувати неминуче, коли стоїть так, що видно його зусіб'яч» [1: с. 168].

І таких подібних та всяких інших різновидів самохарактеристик героя в романі багато, а з усіх них чітко вимальовується керівник держави і війська, якому притаманні такі найважливіші риси характеру: суперечливість і стійкість, непередбачуваність і розсудливість, людяність і мужність, далекоглядність і цілеспрямованість, сміливість та інтелектуальність.

Але, окрім названого, Богдан бачить у собі ще й дещо таке унікальне, що дало йому право назвати себе характерником. Так, спочатку він помітив це вельми здивованими очима панів із королівського оточення, які *«з каламутних чуток, що прилітали до них про чигиринського сотника, який ... водночас опинявся на морі аж коло турецьких берегів, налітав вогнем і бурею, палив, нищив, щезав, як вихор у степу, і знову опинявся на тихому хуторі ...»* – і героєві лишилося тільки вирішити проблему: *«Лякатися чи пишатися таким характерником?»* [1: с. 37]. А після слів королівського канцлера Оссолінського про характерництво героя (*«Це говорять не тільки святим, але й геросам. Морські виправи, які пан здійснював, викликають подив і страх навіть у грізних османів»*) [1: с. 84]) він і сам у це повірив.

І почалося приписування ворогами козакам і Богданові і магічних (чаклунських) здібностей та пов'язаності їх із нечистою силою тощо. То це виникає в уяві поляка – королівського комісара пана Киселя (*«– Чув я, ніби ви, погани, чарівниць по валах розсадили, аби чинити намовляння на стрільбу, вітер і вогонь»*) [1: с. 26]) – говорить він Хмельницькому), то герой і сам пригадує, як він, будучи в турецькому полоні, *«... одержав кривий важкий ятаган, легко виважив його в руці, і щойно молодий малат'їнець кинув через плече горішок на терези, в плечі моєму вибухнула дика, точно виважена сила, рука з ятаганом заметнулася, і тяжка хижа сталь просвітіла в миттєвій тиші, і той маленький турецький горішок упав на терези вже не в своїй природній цілості, а двома рівними половинками, розрубаний непростежувано, силою мовби й не людською, а якоюсь понадземною»* [1: с. 48], то герой іронізує над його характерництвом: *«Ну то й побачив на шпилі найвищої мечеті, себто церкви по-нашому, комара, що сидів і чухав правою ніжкою ліве вухо. Вимірював я з тої гармати комара так штучно, що ядро пролетіло йому крізь обидва ока і комарик гепнув на землю. Скочив я, поки він не прийшов до тями, вхопив його, напівживого, без обох очей, та й підніс султанові під золотий балдахін. Здивувався вельми падишах, похвалив мене, звелів відпустити на волю, а тоді ще й одчепив од пояса свій гаман, повний золотих червінців, і подарував мені на дорогу»* [1: с. 159].

І справді Богдан не одного разу проявив надзвичайну сміливість і сильну волю. Взяти хоча б той факт, коли хан Іслам-Гірей вирішив випробувати його: *«Але ще перед цим стали наді мною два ханські тілохранителі-оглани з оголеними шаблями в руках, так що опинився я під сталлю, та це не злякало мене, думка моя пульсувала гостро й потужно, ...»* [1: с. 176], а тому *«... тепер уже мав я до кінця свого життя йти отак крізь шаблі, пробиватися крізь їх смертельний блиск, крізь холодну білу смерть, яку несли вони з байдужою невтомністю всім винним, а здебільшого невинним душам»* [1: с. 176–177]. Та найчастіше Богдан виживав, дивовижно передбачаючи події: і коли Конецпольський здійснював на нього замах [1: с. 139]; і коли він *«мало не загинув під Замостям»* [2: с. 78], і в інших випадках. Тут автор інтерпретує фольклорну версію про те, що козака-характерника навіть куля не бере.

Та чи не найяскравішими виявами феноменальності духу Богдана є його слова про спільність із народом (*«Давно вже смерть ходить коло мене, вже й не навипиньках, а повною стопою, не скрадливо, а нахабно, і квапить, гніваючись, що затримую її. А мене береже од смерті народ»* [2: с. 127–126]) і роздуми про те, як його *«образ уже виходив за межі земного круга і ставав чимось чарівним, чудесним, як прадавні уявлення про велич і безсмертя»* [2: с. 14]. До того ж підкреслено, що Богдан від природи мав надзвичайно розвинену інтуїцію: *«Великі люди відчувають свою велич мало не з пелюшок»*, і говорить: *«Може, несвідомо, але я знав здавна про своє призначення. І що тяжче ставало життя моє і мого народу, тим міцнішим був я в своєму переконанні»* [1: с. 86]. Недарма ж гетьман-добротворець бачився полякам дивовижно страшним і жорстоким (*«Мене звали нечестивим Тамерланом, зрадником, відступником, ненавиділи мене, боялися, заламували у відчаї руки»* [2: с. 35]), навіть чудотворцем: *«Панство вважало чудом, що я не пішов у їхню землю після розгрому шляхетського війська, полонення гетьманів і смерті короля»* [2: с. 36].

Надінтелектуальні можливості героя найбільш дієво розкривалися в критичні моменти, наприклад, напередодні битви під Жовтими Водами: *«Я відчував у собі сили неміряні і дух безмежний. Невгадність мислі, непередбачуваність, несподіваність – і для ворогів, і для друзів, і для самого себе»* [1: с. 188].

Із часом Хмельницький здивував своїм інтелектом спочатку турецького володаря (*«Коли потрапив я до бусурманських лабетів після нещасливої битви під Цецорою, то сам турецький капудан-паша вражений був моїми знаннями аж семи мов і зняв мене з галери, приділивши до свого двору в Стамбулі»* [1: с. 36]), а потім – і польського короля: *«Коли, визволившись з лютої неволі турецької, шарпав я з запорожцями береги бусурманські й прославився невловимістю у морських виправах, то прикликано аж до двору королівського і сам Зигизмунд, що не терпів духу козацького, поставив мене до свого кабінету, зважаючи на мій нещоденний розум і розлогі знання»* [1: с. 36].

А справжнє захоплення викликав інтелект Богдана у звичайних малоосвічених, далеких від політики людей, які приписували Богдану щось чаклунське і надприродне – його мудрість «... для умів простих межувала мало не з тайнознавством» [1: с. 21]

Помираючи, гетьман із болем розмірковує над причинами його обраності й самотності: «Хто підняв мене над народом? Бог? Король? Випадок? І чому мене? Може, мої давні товариші перевищували мене здібностями і палом душевним, але всі вони були мертві, а мені дано вижити серед пекельних мук, в самотині, яка або знищує людину, або підносить дух її на вершини» [1: с. 148]. І відповіді на всі ці питання П. Загребельним знаходяться: «Я козак і селянин водночас. На всіх висотах і перепадах життя не забував про це, не втратив своєї природної сутності – і в цьому моя сила і таємниця мого генія» [1: с. 91].

Разом із тим цей далекоглядний і розсудливий гетьман в особистому житті постає зовсім іншим: «Тоді я не чув і не бачив нічого, окрім темного поклику жаги, який низько виплодився в мені і з нездоланною яросною силою вів мене за отими сірими очима під темними бровами, і хоч я знав, що не повинен був піддаватися, що це злочинно й ганебно, я не міг противитися, я відкинув усі докори сумління, я йшов сліпо і слухняно ...» [1: с. 97]. Лише неймовірними зусиллями волі Богдан опановує себе і повертається до державних справ: «Я струснув з себе наслання, здолав чари, вирвався на волю, знов запрагнув діла великого, де був рятунок і для моєї змученої душі, й для землі моєї» [1: с. 98].

Своєрідним підсумком характеротворення і сутністю характеру героя можна було б вважати таку його репліку: «Вела мене образа і пристрасть? Згода. Та хіба мене самого? А коли скласти докупи всі наші образи і пристрасті? Чи вмістяться вони між землею і небом і чи не зметуть усе, що їм стане на заваді, мов буря всесвітня? Мені дано до рук ту бурю, мов богові-громовержцеві» [1: с. 185]. А сказана вона далеко не в кінці роману.

Значно пізніше, згадуючи події минулого, Богдан бачить себе конкретніше: «Мене віддали тільки історії, відбираючи все земне й людське, але ніяка душа не здатна охопити й підкорити історію з її неоссяжністю й невловимістю, – душі треба простого щастя» [1: с. 238]. А вищий прояв духу Богдана виявляється в репліці про шляхи і цілі його діяльності: «Жорстокість, а не справедливість, страх, а не повага, ненависть, а не співчуття, холод душі, а не любов – таким бачать володаря. А я хотів усе це перевернути і починав з любові» [1: с. 238].

Таким чином, багатющий набір суперечливих і в той же час надпотужний інтелект і щонайвищий державницький та людський дух Б. Хмельницького, твердить автор, формувалися й проявлялися в ньому упродовж життя і породили в ньому надзвичайно унікальну художньо-історичну й більш ніж реалістичну модель унікальної особистості, а досить нечисельні, проте дуже виразні ознаки характерництва роблять образ героя феноменально унікальним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі) : [роман (початок)] / Павло Архипович Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – 287 с. – (Серія «Романи й повісті». – № 7).
2. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі) : [роман (закінчення)] / Павло Архипович Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – 285 с. – (Серія «Романи й повісті». – № 8).
3. Козачук Н. В. Поетика української інтелектуальної прози 1960-90 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Ніна Володимирівна Козачук. – Івано-Франківськ, 2008. – 17 с.
4. Кондратюк М. В. Український роман зв'язку часів: проблеми поетики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Марта Володимирівна Кондратюк. – Кіровоград, 2007. – 20 с.
5. Корнев А. Ю. Жінки та Богдан Хмельницький : еротичний аспект міфологеми вождя / А. Ю. Корнев // Вісн. Харк. держ. академії дизайну і мистецтв. – 2007. – № 3. – С. 183–188.
6. Кохан Ю. І. Фраземіка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози Олеса Гончара і Павла Загребельного) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Юрій Іванович Кохан. – Харків, 2003. – 19 с.
7. Нестерук С. М. Естетичні функції символів у творчості Павла Загребельного: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Сніжана Миколаївна Нестерук. – Кіровоград, 2001. – 16 с.
8. Письменники Радянської України. Літ.-критичні нариси / [упор. С. А. Крижанівський]. – Вип. 12. – К. : Рад. письменник, 1986. – 216 с.
9. Проценко О. А. Еволюція українського історичного роману 90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Оксана Анатоліївна Проценко. — Запоріжжя, 2001. — 19 с.
10. Санакоєва Н. Д. Еволюція етнопсихологічної концепції особистості у прозі П. Загребельного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Наталя Дмитрівна Санакоєва. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
11. Сергійчук В. «Я, Богдан» з точки зору історика / В. Сергійчук // Дніпро. – 1987. – № 10. – С. 110–119.
12. Сікорська В. Ю. Художній часопростір в історичних романах Павла Загребельного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Вікторія Юріївна Сікорська. – Кіровоград, 2007. – 22 с.
13. Фащенко В. В. Павло Загребельний : нарис творчості / В. В. Фащенко. – К. : Дніпро, 1984. – 207 с.

14. Фоменко В. Г. Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Віра Григорівна Фоменко. – К., 2008. – 45 с.
15. Ходарєва І. М. Лексико-семантичне й асоціативне поле *любов* у мові творів Павла Загребельного: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ірина Миколаївна Ходарєва. – Харків, 2009. – 20 с.
16. Чумак В. Г. Людина в історії, історія – в людині (образ Хмельницького в романі П. Загребельного «Я, Богдан») / В. Г. Чумак // Українське літературознавство: респ. міжвід. наук. зб. – Львів, 1989. – Вип. 53. – С. 93–99.
17. Юрченко Т. Г. Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Григорівна Юрченко. – К., 2003. – 17 с.

Анотація

О. Б. Федоренко. «Я, Богдан» П. Загребельного: характер и ознаки характерництва героя.

Мета даної статті – розкрити основні риси характеру, психологію, але передовсім ознаки характерництва героя Богдана. При цьому відзначено авторські прийоми творення образу цієї неординарної особистості.

Ключові слова: «характер», «козак-характерник», «характерництво».

Аннотация

О. Б. Федоренко. «Я, Богдан» П. Загребельного: характер и признаки характерництва героя.

Цель данной статьи – раскрыть основные черты характера, психологию, но прежде всего признаки характерництва героя Богдана. При этом отмечено авторские приёмы создания образа этой неординарной личности.

Ключевые слова: «характер», «казак-характерник», «характерництво».

Summary

O. Fedorenko. "I am Bohdan" by Zagrebelniy: character and features of outstandingness of the hero.

The aim of the article: to open the main traits of character, psychology, but above all the features of outstandingness of Bohdan's hero. We also admit author's methods of creating the image of this outstanding (strong) personality.

Key words: "character", "outstanding-kosac", "outstandingness".

Стаття прорецензована і рекомендована до друку д.ф.н., проф. Козловим А. В.